

Aleksandra Wójtowicz

Od "indywidualności geograficznej" do "nie-miejsc", czyli o działalności zespołu "Geopoetyka"

Acta Humana nr 3, 183-185

2012

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Aleksandra Wójtowicz

Od „indywidualności geograficznej”¹ do „nie-miejsc”², czyli o działalności zespołu „Geopoetyka”

Trzydzieści i cztery – między początkiem a nową perspektywą

Marzec 1977 roku, w Instytucie Badań Literackich Polskiej Akademii Nauk odbywa się konferencja poświęcona zagadnieniu przestrzeni w dziele literackim, zorganizowana przez Pracownię Poetyki Historycznej. Owo zainteresowanie problematyką w polskim środowisku naukowym ma już wówczas swoje zakorzenienie w pracach prowadzonych przez badaczy z Francji oraz z Uniwersytetu w Tartu. Redaktorzy – Michał Głowiński i Aleksandra Okopień-Sławińska – we wstępie do tomu *Przestrzeń i literatura* będącego pokłosiem konferencji, napiszą później, iż problematyka ta „nie ma za sobą rozległej tradycji [...] wyłoniła się ona w ostatnim dwudziestoleciu, a przedmiotem szerokich i różnorodnych rozważań stała się dopiero od niedawna”³. Ujęcia analityczne i teoretyczne, spojrzenie na dzieła i gatunki literackie przez pryzmat badań nad kategorią przestrzeni oraz formułowane wówczas koncepcje otwierają nową ścieżkę badań w polskim literaturoznawstwie.

Po trzydziestu czterech latach, w tym samym miejscu doktoranci Instytutu Badań Literackich PAN organizują ogólnopolską konferencję naukową *Miejsca od-miejscowione* traktującą o najnowszych kategoriach przestrzennych obecnych w XXI-wiecznych koncepcjach. Organizatorzy: Katarzyna Rdzanek, Aleksandra Wójtowicz i Agnieszka Wróbel, pod opieką naukową profesora Marka Zaleskiego, proponują refleksję nad współczesnym statusem przestrzeni. Badacze zajmujący się tą problematyką w 2011 roku dysponują bogatym, nowoczesnym instrumentarium topograficznym, a przeniesienie go na płaszczyznę literacko-kulturową pozwala

¹ Termin zaczerpnięty z tytułu pracy Wacława Nałkowskiego, *Terytorium Polski historycznej jako indywidualność geograficzna*, Warszawa 1912. Modernizując zapis – A.W.

² Zob. M. Augé, *Nie-miejsca: wprowadzenie do antropologii hipernowoczesności*, przeł. R. Chymkowski, Warszawa 2010.

³ M. Głowiński, A. Okopień-Sławińska, *Wstęp*, [w:] *Przestrzeń i literatura*, red. M. Głowiński, A. Okopień-Sławińska, Wrocław 1978, s. 7.

na użycie poszczególnych pojęć w toku nowych interpretacji. Podczas konferencji skonfrontowane zostają nowatorskie ujęcia, dyskusja oscyluje wokół tematyki miejsc heterogenicznych/innych/trzecich. Sala obrad, podobnie jak w latach siedemdziesiątych, również nie jest bez znaczenia. Pałac Staszica znów staje się miejscem, gdzie przeszłość przenika się z terażniejszością. Również teraz zwrot topograficzny poprzedza dokładnie dwudziestoletnia tradycja nowego zainteresowania przestrzenią, zainteresowania uobecniającego się poprzez żywo dyskutowane ujęcia (gdyż nowe skoncentrowanie się na problemie przypada na lata dziewięćdziesiąte XX wieku – co zauważyła Elżbieta Rybicka, jedna z czołowych obecnie badaczek nad kategorią przestrzeni w Polsce). Sam pałac zdaje się być swoistą heterotopią. Kolejne odsłony jego historycznych przemian ukazują to miejsce jako mauzoleum rosyjskich władców, cmentarz zakonników, kościół, na którego ruinach powstaje pałac jako siedziba Towarzystwa Przyjaciół Nauk – symbol kultury i myśli oświeceniowej, by stać się kolejno koszarami wojsk francuskich, rosyjskim gimnazjum i cerkwią, szpitalem, gospodą niemiecką i siedzibą instytucji społecznych, aż po Towarzystwo Naukowe Warszawskie. Pałac Staszica stanowi nietypową kumulację treści następujących kolejno w czasie, włączając go w ramy różnorodnych heterotopii, czyniąc heterochronią silniej kumulującą czas niż Foucaultowskie biblioteki czy muzea.

Wobec zmian...

Nowe rozumienie „miejsca” prowadzi do wyodrębnienia się poszczególnych subdyscyplin badawczych, geografii kulturowej, antropologii miejsca czy geokrytyki. Nowa rzeczywistość implikuje potrzebę ponownego odczytania i sklasyfikowania zjawisk społecznych i kulturowych, gdyż przestrzeń ulegająca przeobrażeniom wymyka się z ram zastanych kategorii. Postkolonializm, ponowoczesność, hipernowoczesność, globalizacja realizująca się w cyberprzestrzeni, przejście od flâneura i nomady do jednostki usytuowanej w przestrzeniach tranzytywnych – to zjawiska i procesy wymagające nowych perspektyw i narzędzi. Formułują się wnioski, ukuwają pojęcia, badacze, tacy jak Michael Foucault, Karl Schlögel, Edward Soja, Marc Augé czy Kenneth White, podsuwają instrumentarium w postaci heterotopii, nie-miejsc, map mentalnych, trzecich przestrzeni czy geopoetyki. Ujęcia służące ujarzmieniu przestrzeni absorbują uwagę również polskich badaczy, by wymienić tu tylko nielicznych, wspomnianą wcześniej Elżbietą Rybicką, Ewę Rewers, Hannę Gosk czy Małgorzatę Czermińską.

„Geopoetyka” nie tylko jako termin

W Instytucie Badań Literackich PAN w 2011 roku, nawiązując do tradycji badań wybitnych poprzedników, pod opieką naukową Marka Zaleskiego – Ka-

tarzyna Rdzanek, Aleksandra Wójtowicz i Agnieszka Wróbel – powołują zespół „Geopoetyka” w celu reorientacji badań nad kategorią przestrzeni. Wskazanie na prace humanistyki francuskiej, brytyjskie i amerykańskie *place studies* potwierdza potrzebę przeanalizowania i usystematyzowania dostępnych definicji. Do zespołu dołączają doktoranci z innych ośrodków w Polsce i za granicą: Anna Barcz, Grzegorz Paluch i Kinga Piotrowiak-Junkiert z Instytutu Badań Literackich PAN, Magdalena Górecka z Uniwersytetu im. Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie, Joanna Małecka z Uniwersytetu w Glasgow oraz Bartosz Konic i Iwona Ostrowska w Uniwersytecie im. Adama Mickiewicza w Poznaniu.

Perspektywa badawcza, proponowana przez zespół, skierowana jest na rozszerzenie i upowszechnienie na gruncie literaturoznawczym sposobów wykorzystania dostępnego instrumentarium czerpiącego z kategorii topograficznych. Sytuacja ta, gdy definicje antropologiczne, socjologiczne, geokrytyczne itd. mogą stać się narzędziami użytymi do nowego rozpoznania na gruncie literackim, otwiera drogę nowym interpretacjom zjawisk częściowo już rozpoznanych, jednak jak dotąd nierozstrzygniętych. Projekt zgłoszony do konkursu Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego uzyskuje finansowanie w ramach Narodowego Programu Rozwoju Humanistyki. Ogólnopolskie seminaria, odbywające się cyklicznie w Instytucie Badań Literackich PAN, stanowią platformę dyskusji i wymiany spostrzeżeń. Sięganie po narzędzia różnych dyscyplin, implikuje pytanie o źródła oraz potrzebę istnienia kompendium reprezentującego obecny stan badań. Prace badawcze pozwalają na systematyzację głównych pojęć dotyczących kategorii przestrzeni, jej wyniki są zbierane w postaci przygotowywanej przez zespół antologii. Dotychczas w Polsce nie został opracowany zbiór tekstów traktujących o kategorii przestrzeni mogących mieć zastosowanie w metodologii badań literackich. Powstająca antologia, zawierająca teksty polskojęzyczne, jak i tłumaczenia, jest też odpowiedzią na tę potrzebę. Analizie poddawane są główne pojęcia i kategorie związane z przestrzenną perspektywą badawczą. Zaprezentowane zostaną zarówno tradycyjne, jak i najnowsze definicje. Za sprawą tłumaczeń najbardziej reprezentatywnych tekstów, dotyczących problematyki zwrotu topograficznego (dotąd nieprzyswojonych w polskiej humanistyce) przybliżany jest zachodni stan badań i dzięki temu redefiniowany stan ujęć literaturoznawczych. Odwołanie do nowych kategorii umożliwia podjęcie nowej ścieżki rozstrzygnięć zagadnień już rozpoznanych i nowe odczytanie tekstów literackich, które posiadają już swoje kanoniczne interpretacje.